

9. Коваль-Фучило І. Похоронний ритуал: проблема функціонування і сприйняття / Коваль-Фучило І. // Берегиня. – 2000. – № 1. – С. 53–56.
10. Кожолянко Г. К. Етнографія Буковини / Кожолянко Г. К. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – Т. 2. – 424 с.
11. Колесса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Колесса Філарет // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2001. – Т. ССXLII. – С. 7–87.
12. Мовна У. Знакова функція меду в родинній обрядовості Карпат і Прикарпаття / Мовна У. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 2001. – Т. ССXLII. – С. 262–270.
13. Паньків М. “Мамко моя, зозуленько моя...” / Паньків М. // Берегиня. – 2002. – № 1. – С. 37–54.
14. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблема їх збереження / Паньків М. // Етнос і культура. Часопис Прикарпатського університету ім. В. Стефаника : зб. наук.-теорет. ст. Гуманітарні науки / ред. Кононенко В. І. – Івано-Франківськ, 2003. – № 1. – С. 32–37.
15. Українська минушина : ілюстр.-етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна [та ін.]. – К., 1993. – 256 с.
16. Ульяновська С. Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості / Ульяновська С. // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 3. – С. 34–40.
17. Яковлева О. “Потойбіччя” в уявленні прадавніх українців / Яковлева О. // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 3. – С. 78–85.

В статтє на основе анализа этнографических источников и полевых материалов освещены особенности похоронно-поминальной обрядности на Покутье. Закономерности распространения различных явлений обрядности, активизация одних и отмирания других особенностей бытовой культуры представлены на основе картографирования.

Ключевые слова: обряд, обычай, смерть, похорони, покойник.

The article analyzes the peculiarities of the funeral-memorial rites of Pokuttya according to the ethnographical resources and research materials. Regularities of distribution of various phenomena ceremonies, activation and disappearance of some other features of everyday culture given by mapping.

Key words: rite, custom, death, funeral, departed.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (Укр)

Ігор Підкова

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1991 р. В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМ КАНДИДАТІВ

Стаття висвітлює передвиборчі програми кандидатів у Президенти під час обрання першого Президента новітньої історії України. Автор стверджує, що під час президентських перегонів претенденти на найвищу державну посаду одностайно підтримали курс на здобуття повної незалежності України. Показано, що програми кандидатів у частині пошуку механізмів подолання кризових явищ і становлення державної структури мали декларативно-еклектичний характер, зумовлений початковим станом національної політичної, економічної й політологічної думки, містили декларативні, а інколи й популістські обіцянки соціального характеру (зокрема, всезагальна майнова рівність і справедливість, соціальні державні гарантії, європейський рівень життя вже через 3–5 років).

Ключові слова: Україна, незалежність, вибори, виборча кампанія, передвиборчі програми, кандидати.

Спроба державного перевороту в Радянському Союзі в серпні 1991 р. і проголошення Верховною Радою незалежності України поставило на перший план суспільно-політичного життя республіки дві найнагальніші проблеми: обрання Президента й проведення загальнонаціонального референдуму щодо схвалення Акта державної незалежності. Саме так окреслив головні завдання всіх демократичних сил у цей період один із лідерів Народної Ради, парламентського об'єднання у Верховній Раді, Б.Горинь: “Перед нами два найважливіші питання: незалежність мусить бути підтверджена резуль-

татами референдуму 1 грудня... Тільки тоді Україна може претендувати на визнання країнами світу... Наступне – підготовка і проведення передвиборчої кампанії і виборів Президента” [8, с.1].

Відразу зазначимо, що під час президентських перегонів претенденти на найвищу державну посаду одностайно й беззастережно підтримали курс на здобуття повної незалежності України й декларували своїм першочерговим завданням під час виборчої кампанії сприяти позитивному результату референдуму 1 грудня. Їхні ж політичні погляди на ключові стратегічні й практичні пріоритети розвитку молодой держави, шляхи реформування всіх сфер життя українського суспільства, визначення й утвердження місця України в системі нових геополітичних реалій мали певні відмінності, порівняльний огляд яких і становить основну мету цієї статті.

Президентська кампанія 1991 р. офіційно розпочалася 1 вересня. Правом висунення претендентів у кандидати в Президенти скористалося 12 політичних партій, громадських об'єднань і рухів, 97 трудових колективів [9, с.2]. Водночас близько 100 громадян України подали заяви до Центрвиборчкому про самовисунення на найвищий державний пост. Серед самовисунувців майже третину склали пенсіонери й непрацюючі (з них – одна жінка). Претендентами в кандидати у Президенти стали 16 народних депутатів УРСР, 5 народних депутатів СРСР, 2 керівники Верховної Ради України (Голова Верховної Ради Л.Кравчук і заступник Голови – В.Гриньов), 5 керівників постійних комісій Верховної Ради, 10 робітників, 3 колгоспники. Приблизно 15% претендентів у кандидати вже переступили 60-річну вікову межу [32, с.4–5]. Реєстрація кандидатів у Президенти відбувалася за умови підтримки їхніх кандидатур не менш як 100 тисячами підписів мешканців республіки, які мали виборче право, і закінчувалася 31 жовтня 1991 р. У результаті пред'явлення підписних листів на підтримку претендентів ЦВК зареєструвала кандидатами в Президенти сімох осіб. Однією з головних особливостей цієї президентської кампанії стало те, що демократичні сили не спромоглися домовитися про підтримку єдиного кандидата, і на старті виборчих перегонів постало п'ятеро політичних союзників, які представляли опозиційне парламентське об'єднання – Народну Раду. Серед цих претендентів були голова Львівської обласної ради народних депутатів В.Чорновіл (підтримував НРУ), голова Української республіканської партії Л.Лук'яненко, заступник Голови Верховної Ради України В.Гриньов (підтримала частина членів ПДВУ), голова Народної партії України Л.Табурянський, голова Народної Ради І.Юхновський (за підтримки структур ПДВУ). Представники колишніх партійно-державних структур – Голова Верховної Ради Л.Кравчук і міністр сільського господарства України О.Ткаченко позиціонували себе як незалежні кандидати¹.

Ще на старті президентської кампанії найреальнішими претендентами на найвищу державну посаду вважалися (це підтверджували й результати численних соціологічних досліджень) Л.Кравчук і В.Чорновіл². Проблемними видавалися шанси на перемогу І.Юхновського, Л.Лук'яненка та В.Гриньова. Потенційні результати кандидатів Л.Табурянського й О.Ткаченка не виходили за межі соціологічної похибки (1,5–3,0%) [19, с.71].

¹ Висунення Л.Кравчука відбувалося за участю близько 50 трудових колективів, а О.Ткаченко вважався неофіційним кандидатом від КПУ, діяльність якої в Україні ще до початку президентської кампанії була заборонена.

² За даними соціологічних опитувань у вересні 1991 р. Л.Кравчуку як майбутньому Президенту України віддавало перевагу 32,7% опитаних, В.Чорноволу – 8,1%, І.Юхновському – 6,8%, Л.Лук'яненку – 2,6%, В.Гриньову – 3,4%. Динаміка рейтингів у жовтні 1991 р. у цих же претендентів була такою: Л.Кравчук – 38,3% опитаних, В.Чорновіл – 14,5%, І.Юхновський – 4,5%, Л.Лук'яненко – 4,9%, В.Гриньов – 3,2% (Пахомов Ю. Думка громадян щодо виборів Президента та референдуму на підтвердження Акта про незалежність. Результати соціологічного дослідження Інституту соціології АН УРСР // Голос України. – 1991. – 1 листопада. – С. 11).

Претенденти на президентський пост свої погляди на майбутнє України як суверенної держави, шляхи подолання глибокої економічної кризи, реформування державного механізму й розбудови демократичного суспільства презентували і в офіційних виборчих програмах, і під час передвиборчих зустрічей, прес-конференцій, інтерв'ю у ЗМІ тощо. Огляд програмних документів дає підстави стверджувати, що всі кандидати декларували наміри розбудувувати незалежну Українську державу, реформувати систему органів державного управління й місцевого самоврядування, домагатися запровадження ринкової економіки, дотримуватися засад політичного плюралізму, сприяти збереженню національного й міжконфесійного миру в республіці, налагоджувати рівноправні добросусідські відносини з усіма державами (у т. ч. з колишніми республіками СРСР), забезпечити національно-культурний розвиток усіх національностей в Україні, надавати державну підтримку національній освіті та науці тощо.

Не маючи можливості розкрити всі аспекти політичних концепцій претендентів у рамках окремої наукової статті, зупинимося на тих аспектах, які, на нашу думку, мали важливе значення для тогочасного українського політикуму й соціуму або, незважаючи на майже 20 років існування України як незалежної держави, зберігають актуальність і сьогодні. Серед проблем, які мали вагоме суспільне звучання й постійно перебували в полі зору і політичних лідерів, і громадян, були питання національно-державного будівництва й майбутнього державного устрою України, статусу союзних збройних сил та ядерної зброї на території республіки, взаємовідносин між колишніми союзними республіками й Центром, а також проблема Союзного договору, політика держави в мовно-культурній сфері тощо.

Як основу для порівняльного аналізу політичної платформи кандидатів візьмемо їхні офіційні виборчі програми [1–4]. Окремі ж публічні виступи цих політиків дадуть змогу доповнити чи конкретизувати їхнє ставлення до актуальних проблем життя суспільства, оскільки іноді претенденти свідомо зміщували політичні акценти, а інколи, виходячи з міркувань політичної доцільності, висловлювали думки, які серйозно корегували основні постулати офіційних передвиборчих документів.

Слід відзначити, що програмні викладки кандидатів – членів Народної Ради в оцінках стратегічних перспектив розвитку України як незалежної держави не містили принципових розбіжностей. Більше того, між програмами І.Юхновського, В.Чорновола та Л.Лук'яненка, які виступали як представники демократичного табору, з одного боку, та їхнього головного суперника Л.Кравчука – кандидата від “партії влади”, з іншого, не існувало взаємовиключних, концептуальних протиріч. Інколи навіть складалося враження, що програми цих кандидатів були написані під своєрідну “політичну копірку”, оскільки використовували майже однотипний набір політичних кліше у сфері суспільних трансформацій (зокрема, “соціально орієнтована ринкова економіка”, “відродження села”, “становлення реальної багатопартійності”, “конституційно-правова держава” тощо) й оперували практично ідентичним економіко-політичним інструментарієм їхньої реалізації (демонополізація, приватизація, лібералізація, демократизація тощо). Так, зокрема В.Чорновіл єдину відмінність своєї програми від програмних тез Л.Кравчука вбачав у тому, що “моїй програмі років тридцять, а його – три дні. Або три неділі” [13, с.320]. Загалом можна констатувати, що значна частина програмних засад цих чотирьох кандидатів ґрунтувалася на близьких ідейно-політичних принципах, а підходи до вирішення суспільних проблем різнилися тільки механізмами та інструментарієм їхньої реалізації.

Однією із ключових проблем, яка постійно перебувала в центрі уваги і політиків, і виборців, було питання майбутнього державного устрою України. Так, рухівський кандидат заявляв (особливо акцентував на цьому під час зустрічей із виборцями в південно-східних областях), що він підтримує побудову України на принципах розширеного земельного самоврядування, і підкреслював, що “моя ідея федеративного уст-

рою... полягає лише в ширшому місцевому самоврядуванні з підпорядкуванням центру, центральному уряду... Перехід до такого устрою зараз не на часі. Спершу слід збудувати міцну Українську державу” [33, с.3]. Кандидат же від національно-консервативного табору Л.Лук’яненко щодо майбутнього національно-державного устрою зазначав, що він чи не єдиний з кандидатів виступає проти федералізації України – за неподільну демократичну соборну державу [10, с.4]. Таке твердження не зовсім відповідало дійсності, оскільки серед усіх кандидатів тільки В.Гриньов однозначно заявляв про доцільність реформування державного устрою України на засадах федерації [14, с.3]. Інші ж кандидати виступали за різні за ступенем форми місцевого самоврядування за збереження статусу України як унітарної держави. Так, І.Юхновський не піддавав сумніву принцип соборності України, але пропонував запровадити широке регіональне (крайове) самоврядування [6, с.3]. “Я прибічник розумної децентралізації... Свобода людей і свобода націй є та необхідна умова, щоб коефіцієнт корисної дії у держави був максимальним”, – заявляв він [35, с.2]. Не торкалися цієї проблеми у своїх програмних викладах ні Л.Табурянський [29, с.7], ні О.Ткаченко [2, арк.53]. Л.Кравчук із притаманною його пропозиціям збалансованістю, підкресливши визначальність ідеї соборності та цілісності України, представив концепцію створення самоврядно-територіальних одиниць (самоврядних територій) зі своїми органами управління, функції яких виконували б “наші місцеві Ради в їх нинішньому складі” [23, с.2]. Стосовно ж проблеми державного устрою України Л.Кравчук був гранично категоричним: “Я виступав, виступаю і виступатиму проти федерального устрою” [16, с.3].

Питання сфери національної безпеки займали важливе місце в програмах більшості кандидатів. У визначенні пріоритетів, які мали гарантувати національну безпеку України, кандидати називали власну армію, національну гвардію, службу безпеки, участь України в міжнародних структурах з питань безпеки й співробітництва тощо. Суть військової політики України В.Чорновіл убачав в “оборонній доктрині, забезпечуваній національною армією – професійною, деполітизованою, справді народною” [1, арк.57]. Надійним гарантом незалежності України та її суверенітету вважали власні Збройні Сили Л.Кравчук та І.Юхновський.

У врегулюванні складного у військово-політичному плані питання подальшої долі ядерної зброї та радянських військ стратегічного призначення, що розміщувалися на території України, кандидати пропонували різні підходи. Своє ставлення до ядерної зброї головний опозиційний кандидат В.Чорновіл висловлював так: “Наявність на території України ядерного потенціалу... буде стимулом для того, щоб скоріше нас визнавали як державу...” У той час, коли уряди західних держав головну умову майбутньої співпраці з Києвом вбачали в якнайшвидшому ядерному роззброєнні України, позиція рухівського кандидата щодо частини атомного арсеналу колишнього СРСР залишалася невизначеною. Співзвучну позицію займав і його візаві з демократичного табору Л.Лук’яненко, який пропагував ідею т. зв. поетапного перетворення України на без’ядерну зону. “Ми прагнемо її (атомної зброї. – *І.П.*) знищення згідно з Декларацією. Але українська дипломатія повинна вести переговори про паралельне ядерне роззброєння і Росії, і інших ядерних держав” [31, с.1], – заявляв лідер республіканців на зустрічах з виборцями. Подібні висловлювання з великою настороженістю сприймалися на Заході й давали привід для вільної інтерпретації позиції цих кандидатів опонентами по президентських перегонах. Головний же суперник кандидатів-народорадівців Л.Кравчук питання ліквідації стратегічних ядерних сил на території України зробив наріжним каменем власного бачення майбутньої зовнішньополітичної лінії України щодо проблем роззброєння. Відкидаючи будь-які двозначності в трактуванні своєї позиції, Л.Кравчук в інтерв’ю телекомпанії CNN (Сi-En-En) у перший же день виборчої кампанії заявив: “Україна має намір стати без’ядерною державою. Україна хоче, щоб ядерна зброя, яка є на її території, була ліквідована відповідно до міжнародних договорів” [15, с.2].

Повідомлення ж голови Верховної Ради України на сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку в жовтні 1991 р. про намір України як неядерної держави приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї закріплювало за Л.Кравчуком у світовому співтоваристві образ послідовного й передбачуваного політика [5, с.2].

Погляди кандидатів щодо майбутньої військової співпраці між республіками колишнього СРСР розміщувалися в широкому діапазоні взаємовиключних концепцій: від спільного контролю над ракетно-ядерним потенціалом колишнього СРСР й створення стратегічної оборони республік, подібної до блоку НАТО (В.Гриньов), або ж формування з Росією, Білорусією й Казахстаном об'єднаного ядерного командування (І.Юхновський) до повного заперечення потреби будь-яких контактів у військовій площині з колишніми республіками (Л.Лук'яненко).

Низка важливих політичних проблем, навколо яких у суспільстві точилися гострі дискусії, отримала в офіційних програмах кандидатів поверхове, формальне висвітлення, але уникнути їх деталізації під час зустрічей із журналістами або виборцями кандидатом не вдалося. Ці питання стосувалися, зокрема, регіональної мовної політики (у першу чергу, статусу російської мови), ставлення до членів забороненої Компартії та можливого люстраційного процесу, автономного статусу Криму й кількох інших регіонів тощо.

Однією з найскладніших проблем, яка дискутувалася на зустрічах із виборцями, особливо на Сході та Півдні республіки, було питання статусу російської мови й мовного режиму в державних й освітніх установах. Кардинальна зміна політичної ситуації в країні зумовила й зміщення акцентів у поглядах претендентів на мовно-культурні аспекти суспільних відносин. Якщо під час парламентських виборів 1990 р. для виборців, особливо на Заході, важливим було подолання “мовного Чорнобиля” через розширення сфери функціонування української мови, то тепер питання постало в іншій площині – забезпечення умов для функціонування російської мови й побоювання частини населення адміністративної українізації всіх сфер життя. Тож у своїх публічних виступах кандидати намагалися виходити з реалій мовної ситуації в республіці. Якщо позиція Л.Лук'яненка з цього питання визначалася програмою його партії (“УРП вимагає неухильного дотримання виконання Закону про мови” [27, с.18]), то, на думку В.Чорновола, майбутній земельний устрій республіки передбачав, що “землі можуть самі визначати принципи свого внутрішнього життя, мову тощо” [20, с.3]. Голова Народної Ради І.Юхновський допускав використання в ряді регіонів російської мови поряд із державною. На його думку, “якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська, й російська, – немає в тому ніякої біди. Якщо в Криму додасться й третя, татарська, це теж буде правильно” [35, с.2]. В.Гриньов дотримувався концепції своєрідного мовного “триалізму” на Кримському п-ові, тобто рівноправного функціонування української, російської та кримсько-татарської мов, а щодо всієї України, то цей кандидат ще з часів “спікіради” 1990 р. небезпідставно вважався послідовним прихильником двомовності [25, с.3].

Як один із варіантів демократичного підходу до вдосконалення національних відносин в Україні всі основні кандидати (крім прихильника федералізації України В.Гриньова) допускали запровадження статусу культурно-національних автономій (зокрема, у вигляді національно-культурних районів, національно-територіальних округів тощо). Назагал претенденти на президентську посаду, як і весь український політикум, дуже чутливо ставилися до національних проблем, особливо напередодні референдуму 1 грудня. Відзначимо хоча б такий незначний, але показовий факт – найпослідовніші борці за національну державність Л.Лук'яненко й В.Чорновіл у своїх програмах жодного разу (!) не звернулися до своїх виборців за мовно-етнічною ознакою – “український народ”, “українці” тощо, а використовували лише політичні терміни – “громадяни України”, “населення України”, “народ України”, очевидно, упереджаючи можливі зви-

нувачення в націоналістичних устремліннях. Колишній ж головний ідеолог Компартії Л.Кравчук у своїй програмі оперував такими визначеннями, як “українська нація”, “український народ”, “українці” [21, с.3–6], а торкаючись мовного питання, підкреслював, що він не проти двомовності тих регіонів, де компактно проживає конкретна національність [11, с.2].

Дражливе для частини суспільства питання про ставлення до комуністів і можливість політичної люстрації в жодній з офіційних програм кандидатів, у т. ч. і від демократичних сил, не розглядалося. На зустрічах із виборцями питання щодо майбутнього Компартії та її членів підіймали тільки двоє кандидатів – Л.Лук’яненко та В.Чорновіл. Голова УРП на прес-конференції на Харківщині заявив, що у випадку перемоги на виборах він “проведе останній, і сподіваюсь, успішний наступ на партію – вбачаю в цьому головне завдання майбутнього Президента України” [17, с.4]. Одночасно Л.Лук’яненко вказував на неприпустимість переслідування політичних опонентів, а у випадку обрання його Президентом він довершить “демократичне зміщення партократів, в результаті якого жоден комуніст не потрапить до тюрми... Моя політична установка – перервати ланцюг безперервного репресування і почати новий період в історії України” [18, с.1]. Колишній політв’язень Л.Лук’яненко, як, зрештою, і В.Чорновіл, розцінював як неприйнятний для України приклад антикомуністичної політики тогочасного Президента Грузії З.Гамсахурдії, наслідки якої невдовзі стали однією з причин кривавих громадянських зіткнень у цій закавказькій республіці колишнього СРСР. Кандидат ж від Руху зазначав, що Компартія зберігає свій вплив у суспільстві через “незалежні” друковані видання, які й надалі дотримуються колишньої ідеологічної спрямованості, через контроль над тисячами підприємств, на яких сконцентрувалися фінансові фонди колишньої КПУ, і формально заборонені, а фактично існуючі партійні структури [33, с.3]. Отож, на його думку, тотальна декомунізація всіх владних і господарських структур є першочерговим завданням новообраного президента. “Зараз у нас відбувається ліквідація діяльності компартії... – парирував В.Чорновіл гострі звинувачення в переслідуваннях комуністів на Львівщині. – Рядових комуністів ніяким чином переслідувати не будемо. А злочинців законним порядком садовитимемо на лаву підсудних” [26, с.3]. Очевидно, така тональність заяв кандидата не могла не насторожувати ті 24% громадян [22, с.7], що виступали проти заборони Компартії (з них – члени Компартії склали тільки 6%); противників же “жорсткої” лінії проти колишніх комуністів, хай навіть і партноменклатури, могло бути ще більше. Недаремно лідер НРУ І.Драч закликав до толерантності задля підтримання громадянського миру в суспільстві: “Тоталітарна система розпадається, й треба мудро, тактовно ставитися до всіх її кращих, розумніших сил. Не слід навмисне створювати собі ворогів...” [12, с.3].

Питання нового Союзного договору й майбутнього Союзу після проголошення незалежності республіки Верховною Радою вже не становило політичної дилеми для більшості громадян України. І хоча у своїх публічних заявах кандидати інколи висловлювали стурбованість щодо результатів майбутнього референдуму³ [34, с.2; 36, с.4], майже всі соціологічні викладки того часу стверджували – статус України як незалежної держави готова підтримати більшість населення у всіх регіонах⁴. Однак форма майбутньої співпраці з незалежними державами пострадянського простору бачилася кандидатами по-різному. Позиція Л.Лук’яненка та В.Чорновола щодо перспектив укладення Союзного договору й створення Співдружності колишніх республік у будь-якій формі була однозначною й безкомпромислою – жодних політичних чи економічних

³ Див. висловлювання із цього приводу: Інтерв’ю з І.Драчем. – Режим доступу : //dialogs.org.ua/issue-full [1.12.2006].

⁴ У жовтні 1991 р., за даними групи соціологічних досліджень при Секретаріаті Верховної Ради, за підтвердження Акта проголошення незалежності України готові були висловитися 84,35% тих громадян, хто мав намір узяти участь у референдумі.

контактів на багатосторонній основі за участю союзного Центру. Зокрема, В.Чорновіл категорично висловлювався проти “єдиного економічного простору” в межах колишнього СРСР. Поміркованішу позицію займав І.Юхновський, оскільки в його “команді” були директори великих заводів, для яких економічні зв’язки з підприємствами-партнерами з колишніх республік СРСР мала важливе, а інколи й вирішальне значення. У цій ситуації голова Народної Ради висловлювався за збереження єдиного економічного простору з колишніми республіками (принаймні на перехідний період), створення для вироблення єдиної економічної політики консультативно-координаційного органу – Міждержавного координаційного економічного комітету. В.Гриньов уважав питання господарської інтеграції республік колишнього СРСР необхідною передумовою стабілізації й ефективного реформування їхніх економік. Він висловлювався за створення єдиного економічного простору на терені колишнього СРСР, що передбачало збереження в обігу карбованця (принаймні на 1–1,5 р.), узгодження із Центром емісійної політики, заходи з лібералізації цін, приватизації тощо. Важливим елементом зовнішньополітичної доктрини України заступник Голови Верховної Ради вважав формування політичного Співтовариства трьох східнослов’янських держав [7, с.6]. Не деталізував своєї позиції із проблеми міжреспубліканських відносин і Центру один із двох партійних кандидатів Л.Табурянський, який обмежувався у виступах загальними висловлюваннями про необхідність тісної співпраці. Невизначену позицію щодо міждержавних відносин на пострадянському просторі займав й О.Ткаченко. Так, наприклад, в одному з інтерв’ю щодо перспектив укладення Союзного договору цей кандидат заявив, що “договору взагалі не повинно бути. Бо Союзу як такого практично не існує...” [30, с.6], а через два дні вже твердив, що “зовсім не виключає підписання Союзного договору”, оскільки з біди, у яку колишні республіки потрапили, потрібно вибиратися всім разом [24, с.13]. Л.Кравчук схилився до збереження єдиного економічного та інформаційного простору колишніх республік. У рамки цієї політичної лінії вкладалося й підписання ним як Головою Верховної Ради в Москві Договору про Економічне співтовариство, і його висловлювання про намір України брати участь у реалізації й фінансуванні спільних програм у галузі космічних досліджень, стратегічної оборони, екології, ядерної зброї та ще двох-трьох видів головних напрямів діяльності [28, с.3]. Однак рішучі застереження Л.Кравчука щодо утворення будь-яких структур “навіть з найменшим натяком на центральні органи” та його заяви про те, що Україна не підпише й не ратифікує “ніякої угоди, коли за нею стоять центральні органи будь-якого обсягу” [16, с.3], – свідчили про усвідомлення цим політиком необхідності формування стосунків між колишніми республіками СРСР на принципово нових засадах.

Під час передвиборної кампанії основні претенденти на президентську владу та їхні команди намагалися представити власні програми системних реформаційних змін (політичних, економічних, соціальних тощо), які мали, на їхню думку, забезпечити державно-національну консолідацію суспільства на етапі становлення й розвитку Української держави. Для виходу із кризової ситуації претенденти пропонували різні модернізаційні моделі: від побудови соціально орієнтованої економіки (зокрема, Л.Кравчук та І.Юхновський) і запровадження національно-державницької ідеології в процес побудови майбутньої України (В.Чорновіл та Л.Лук’яненко) до реалізації концепції “третього шляху”, орієнтованої на ліберальні пріоритети й відновлення інтеграційних процесів на пострадянському просторі (В.Гриньов).

Програми кандидатів у частині пошуку механізмів подолання кризових явищ і становлення державної структури мали декларативно-еклектичний характер, зумовлений початковим станом національної політичної, економічної й політологічної думки. Пропри всю зовнішню інформативність програми давали розмиті уявлення про шляхи ринкових перетворень і соціальні наслідки реформування економіки, особливості процесу становлення державного суверенітету в пострадянський період, містили деклара-

тивні, а інколи й відверто популістські обіцянки соціального характеру (зокрема, всезагальна майнова рівність і справедливість, соціальні державні гарантії, європейський рівень життя вже через 3–5 років тощо).

Єдиним питанням, у якому всі кандидати були одностайними і яке віддзеркалювало політичний консенсус, що на той час визрів в українському політикумі й суспільстві щодо його вирішення, – було питання незмінності політичного вектора розвитку України в напрямі незалежності. Вирішальним кроком на цьому шляху мало стати уконституювання громадянами Акта незалежності на всеукраїнському референдумі й всенародне обрання Президента – події, які відкривали нову сторінку національної історії – період державної незалежності України.

1. Архів Української республіканської партії (Архів УРП; архівні матеріали знаходяться у Львівській обласній організації Української республіканської партії “Собор” й упорядковані автором, спр. 39. Україна. Шлях до свободи. Основні принципи програми кандидата на пост Президента України В. Чорновола, арк. 56–57.
2. Архів УРП, спр. 39. “За суверенну, економічно міцну, незалежну демократичну Україну!”. Основні положення програми кандидата в Президенти України О. Ткаченка, арк. 53.
3. Архів УРП, спр. 39. “5 років достатньо, щоб Україна стала розвинутою європейською державою. Я знаю, як цього досягти”. Основні положення програми кандидата в Президенти України Л. Лук’яненка, арк. 64.
4. Архів УРП, спр. 39. “Народ і Президент повинні розуміти один одного...” Тези програми кандидата в Президенти України І. Юхновського, арк. 62.
5. Виступ Голови Верховної Ради України Л. Кравчука на 46-й сесії Генеральної Асамблеї ООН // Голос України. – 1991. – 2 жовт. – С. 2.
6. Вихід з кризи : Програма кандидата в Президенти України І. Юхновського // Голос України. – 1991. – 27 листоп. – С. 3.
7. Гриньов В. Перший Президент має “згоріти” / В. Гриньов // Голос України. – 1991. – 5 листоп. – С. 6.
8. Гулик І. Чуєш голос наш, Україно? / І. Гулик // За вільну Україну. – 1991. – 3 верес. – С. 1.
9. Досить претендентів? // Голос України. – 1991. – 4 жовт. – С. 2.
10. Доценко Ю. Вийшов на майдан / Ю. Доценко // Голос України. – 1991. – 28 листоп. – С. 4.
11. Доценко Ю. Ніякого центру над союзами / Ю. Доценко // Голос України. – 1991. – 14 листоп. – С. 2.
12. Драч І. Повернутися до тюрми – неможливо / І. Драч // Літературна Україна. – 1991. – 12 верес. – С. 3.
13. Дребот Н. В’ячеслав Чорновіл на тлі доби українського відродження / Н. Дребот // Збірник доповідей і повідомлень, поданих на III Міжнародний науковий конгрес українських істориків [“Українська історична наука на шляху творчого поступу”]. – Луцьк, 2007. – С. 320.
14. Економічне чудо Володимира Гриньова : Основні положення програми кандидата в Президенти України // Голос України. – 1991. – 30 листоп. – С. 3.
15. Інтерв’ю Л. М. Кравчука телекомпанії Сі-Ен-Ен // Голос України. – 1991. – 1 жовт. – С. 2.
16. Кравчук Л. Народ доріс до незалежності... / Л. Кравчук // Голос України. – 1991. – 12 листоп. – С. 3.
17. Лук’яненко Л. Я проведу останній і, сподіваюсь, успішний наступ / Л. Лук’яненко // Голос України. – 1991. – 28 листоп. – С. 4.
18. Лук’яненко Л. Я стану президентом / Л. Лук’яненко // Голос України. – 1991. – 23 жовт. – С. 1.
19. Михальченко Н. Беловежське. Л. Кравчук. Україна 1991–1995 / Н. Михальченко, В. Андрущенко. – К., 1996. – С. 71.
20. Не обдурити б народ : Нотатки з прес-конференцій В. Чорновола й Л. Табурянського, 20–21 листоп. 1991 р. // Голос України. – 1991. – 23 листоп. – С. 3.
21. Нова Україна. Програма кандидата у Президенти України Л. Кравчука // Голос України. – 1991. – 31 жовт. – С. 3–6.
22. Осовський В. Як оцінили путч наші громадяни? / В. Осовський // Голос України. – 1991. – С. 7.
23. Паришкура К. Вручено кандидатські посвідчення / К. Паришкура // Голос України. – 1991. – 11 жовт. – С. 2.
24. Пілат О. “Дружба народів” дає прибутки / О. Пілат // Голос України. – 1991. – 7 листоп. – С. 13.
25. Пілат О. Одна кнопка на чотирьох / О. Пілат // Голос України. – 1991. – 19 листоп. – С. 3.
26. Прапор волі – у парламенті // Літературна Україна. – 1991. – 29 серп. – С. 3.
27. Програма дій Української республіканської партії // Республіканець. – 1991. – Ч. 2. – С. 18.
28. Сканя В. До зірок – через земні проблеми / В. Сканя // Голос України. – 1991. – 15 жовт. – С. 3.
29. Табурянський Л. До влади прийдуть ті, хто спроможний піднести економіку і добробут кожного / Л. Табурянський // Голос України. – 1991. – 23 листоп. – С. 7.
30. Ткаченко О. Я сповідаю марксизм... / О. Ткаченко // Голос України. – 1991. – 5 листоп. – С. 6.

31. Третій кандидат партійний // *Голос України*. – 1991. – 19 жовт. – С. 1.
32. Філіпенко М. Куховарки на пост не претендують / М. Філіпенко // *Голос України*. – 1991. – 25 жовт. – С. 4–5.
33. Чорновіл В. Компартія фактично існує / В. Чорновіл // *Літературна Україна*. – 1991. – 19 верес. – С. 3.
34. Чорновіл В. Не хочу бути злим пророком... : виступ на Форумі інтелігенції України / В. Чорновіл // *Народна газета*. – 1991. – Вересень. – С. 2.
35. Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований / І. Юхновський // *Літературна Україна*. – 1991. – 3 жовт. – С. 2.
36. Яворівський В. Треба йти / В. Яворівський // *Голос України*. – 1991. – 12 жовт. – С. 4.

Статья освещает предвыборные программы кандидатов в президенты во время избрания первого Президента новейшей истории Украины. Автор утверждает, что во время президентской гонки претенденты на высшую государственную должность единогласно поддержали курс на получение полной независимости Украины. Показано, что программы кандидатов в части поиска механизмов преодоления кризисных явлений и становления государственной структуры имели декларативно-эклектический характер, обусловленный начальным состоянием национальной политической, экономической и политологической мысли, содержали декларативные, а иногда и популистские, обещания социального характера (в частности, всеобщее имущественное равенство и справедливость, социальные государственные гарантии, европейский уровень жизни уже через 3–5 лет).

Ключевые слова: *Украина, независимость, выборы, избирательная кампания, предвыборные программы, кандидаты.*

Article covers the election programs of presidential candidates during the election of the first President of the modern history of Ukraine. The author argues that the presidential race, candidates for the highest public office unanimously supported a policy of obtaining full independence of Ukraine. It is shown that the candidates in search of mechanisms for overcoming the crisis and the formation of state structures were declarative, eclectic nature, due to the initial state of the national political, economic, and political science opinions contained declarative and sometimes populist promises welfare (including universal property equity and justice, social state guarantees, the European standard of living after 3–5 years).

Key words: *Ukraine, independence, elections, campaign, election program, candidates.*